

MAURIZIO CHIODI. *Teologia morale fondamentale*. Brescia: Queriniana 2014 ss. 570.

„Czy jest takie dobro, dla którego warto żyć? I czy jest dobro, dla którego warto oddać życie?”. Pytania, które na pierwszych stronicach swojego studium na temat teologii moralnej fundamentalnej postawił Maurizio Chiodi (s. 22-23), są fundamentalnymi pytaniami dotyczącymi życia człowieka. Stanowią one swoistą matrycę refleksji na tematy moralne, które autor prezentuje w swoim studium. Jest ono wyrazem poszukiwań odpowiedzi na postawione przez siebie pytania, zaś ich końcowy wydźwięk mógłby zostać streszczony zdaniem wypowiedzianym przez jednego z bohaterów emitowanego przed trzema laty filmu pt. „Cristiada: „Jeśli nie potrafisz obronić tego w co wierzysz, jeśli w twoim życiu nie ma takich wartości, za które oddałbyś życie, to twoje życie nie ma żadnej wartości”.

Książka Maurizio Chiodi jest owocem 20 lat prowadzenia wykładów z teologii moralnej fundamentalnej w Szkole Teologicznej Seminarium Duchownego w Bergamo oraz na Wydziale Teologicznym w Mediolanie. Jednakże traktowanie omawianej pozycji jako podręcznika tylko do użytku studenckiego byłoby wielkim uproszczeniem. Autor na bazie swojego doświadczenia dydaktycznego snuje refleksję na temat miejsca, jakie zajmuje moralność na tle szerszej debaty teologicznej i w kontekście współczesnych zjawisk kulturowych.

Omawiana praca stanowi początek serii wydawniczej Queriniana, określonej jako nowy kurs teologii moralnej. Maurizio Chiodi zapowiada już wydanie kolejnych swoich pozycji na temat aspektów moralnych dotyczących życia, moralności życia płciowego i rodzinnego, etyki życia społecznego, liturgii i duchowości. Poziom merytoryczny prezentowanego obecnie dzieła każe przyjąć z radością oczekiwanie na kolejne pozycje nowej serii wydawniczej.

Całość układu treści dzieła poświęconego teologii moralnej fundamentalnej podzielona została na dwie części eksponujące aspekt historyczny, wraz z przekazem biblijnym, oraz zagadnienie sumienia. Taka struktura wykładu teologii moralnej fundamentalnej nie zawiera wyraźnego wyodrębnienia traktatu na temat prawa moralnego i grzechu. Autor umieścił te kwestie w ramach obszernego wykładu na temat sumienia wypełniającego całość części drugiej opracowania.

Punktem wyjścia prezentowanego studium jest nakreślenie panoramy kulturowej obecnego czasu (por. s. 23-28). Nie jesteśmy uodpornieni na wpływ obecnej ery kultury postmodernistycznej na myślenie i postępowanie człowieka. Także wgląd w źródła historyczne i biblijne teologii nie może abstrahować od kontekstu kulturalnego. Kultura stanowi środowisko życia człowieka, jest jego domem, miejscem prze-

żywania i doświadczania swego człowieczeństwa. Ten sam człowiek, wtłoczony w nurt galopujących przemian, przeżywa dezorientację, poczucie zagubienia, które odbiera mu pewność oparcia się na czymś stałym i niezawodnym.

Do elementów cechujących kulturalny kontekst doświadczenia moralnego należą: prywatyzacja sumienia, radykalny subiektywizm uznający tylko indywidualne doświadczenie, przy czym doświadczenie to zredukowane jest jedynie do sfery emocjonalnej i własnego odczucia.

Tak jak w większości pozycji poświęconych teologii moralnej fundamentalnej, tak i tu podstawowe zagadnienia moralne opisywane są z perspektywy miejsca na „barakach olbrzyma”, którym jest bogactwo myśli teologicznej minionych wieków. W tej historycznej części opracowania dużo uwagi poświęca Autor wpływowi głównych nurtów filozofii greckiej na myśl teologiczno-moralną (por. s. 74-92), jak również dorobkowi Ojców Kościoła, rezerwując większość uwagi twórczości św. Augustyna (por. s. 102-123) i św. Tomasza (por. s. 134-163).

Biblijne źródła doktryny moralnej omawiane są w kluczu relacji wiary do moralności. W tej części opracowania refleksja uporządkowana jest według poszukiwań odpowiedzi na pytanie o relację pomiędzy osobistym doświadczeniem wiary i moralnością w jej uniwersalnym rozumieniu. Analiza tekstów biblijnych prowadzi do wniosku, iż wiara nie jest tylko intelektualnym przyjęciem prawdy o Bogu, ale przyjęciem Boga, który zawiera z człowiekiem przymierze, nawiązuje bliską relację z człowiekiem (por. s. 210). Opisują ją trzy kategorie, według których Chiodi porządkuje odniesienie słowa Bożego do życia człowieka: Prawo, Prorocy i Księgi Mądrościowe. Prawo znajduje się na początku, Prorocy odnoszą się do czasu obecnego, mądrość jest uniwersalna i ponadczasowa (por. s. 213).

We wcześniejszych formach uprawiania teologii moralnej podkreślano zwłaszcza rolę prawa, co prowadziło do legalizmu moralnego uzależniającego poprawność postępowania od zgodności z normą (por. s. 213). Tymczasem prawo moralne zostało dane nie tylko dla określenia nieprzekraczalnej granicy zła. W prawie należy odkrywać wymiar zbawczy: pomimo grzechu zawiera ono w sobie wymiar nadziei. Prawo postrzegane w tej optyce przestaje być opresyjne, a staje się instrukcją na temat tego jak żyć, nabiera waloru pedagogicznego wskazującego drogę prawego postępowania (por. s. 219). W takiej perspektywie należy odczytywać moralne treści Dekalogu. Jest on wyrazem przymierza ofiarowanego przez Boga jako dar. Oto „z przeszłości zbawczej, zaktualizowanej, bierze początek teraźniejszość, która pobudza do wdzięcznej odpowiedzi na inicjatywę zbawczą Boga” (s. 223). Dzięki usytuowaniu Dekalogu w perspektywie przymierza Lud Izraela postrzegal przykazania nie jako uciążliwy ciężar, ale jako dobro i „gwarancję wybrania”.

W poszczególnych paragrafach tej części książki spotykamy się ze staranną i uważnie prowadzoną analizą znaczenia poszczególnych przykazań (por. s. 225-238). Cennym wkładem Autora jest ich prezentacja na tle ówczesnej kultury i zwyczajów, z aplikacją do sytuacji moralnej dzisiejszego człowieka. Tak w historii zbawienia, jak i dziś, tablice przykazań domagają się zachowania ich z „miłującym posłuszeństwem” (*obbedienza amante*), w którym działanie stanowi ucieleśnienie posłuszeństwa wiary (por. s. 236-237). Z kolei przykazania w ich sformułowaniu negatywnym chronią relacje międzyludzkie przed tym, co im szkodzi. Negatywne sformułowanie

przykazań (*negatività*), które czegoś zabraniają, może być odczytane w kluczu pozytywnego zwrócenia uwagi na bezwzględną wartość instancji etycznej pozostawionej wolności człowieka.

W nieco innej optyce autor postrzega rolę ksiąg prorockich. O ile prawo nakazuje i wymaga, prorocy przemawiają dzisiaj, odsłaniając niewierność wobec przymierza sformułowanego w postaci przykazań. Prorocy pełnią zatem rolę „egzegetów przymierza” (por. s. 243).

Jeszcze szerszą perspektywę moralną wnoszą księgi mądrościowe. Mędrzec dzieli się swoją mądrością życia, nabytą dzięki własnemu i cudzemu doświadczeniu, która jest sztuką życia godnego człowieka, zasługującą na respekt i uznanie. Mądrość jest sztuką czynu, jest praktyczną wiedzą na temat praw świata i życia. W niej dochodzi do przewyciężenia dualizmu między teorią i praktyką, zaś dzięki niej „biblijny *homo sapiens* i *homo faber* stanowią jedno” (s. 249).

Godne uwagi jest pogrupowanie bloków tematycznych treści moralnych literatury mądrościowej Starego Testamentu konsekwentnie wokół ich odniesienia do wiary. Są to: wymiar moralny powodzenia w perspektywie wiary (Księga Przysłów i Mądrość Syracydesa, por. s. 255-260), odpowiedź wiary na cierpienie sprawiedliwego (Hiob, por. s. 260-264), śmierć jako próba wiary (Kohelet, por. s. 264-270).

Nauczanie moralne Nowego Testamentu zostało zaprezentowane również w relacji wiary do moralności. Postępowanie moralne jest praktycznym wyrazem odpowiedzi udzielonej Bogu na Jego historyczne objawienie w Jezusie Chrystusie. Postępowanie moralne jest praktycznym wyrazem decyzji wiary (por. s. 272). W tej części zostały omówione takie zagadnienia, jak: imperatyw etyczny w przepowiadaniu Jezusa, Królestwo Boże w dziełach Jezusa przyjęte w wierze, nauczanie Jezusa w kontekście Prawa, ze szczególną uwagą zwróconą na Kazanie na Górze (por. s. 275-311).

Oddzielnie zostało zanalizowane nauczanie moralne w Listach Apostolskich. Owszem – zauważa autor – przepowiadanie Jezusa Chrystusa jest zapośredniczone przez nauczanie Kościoła czasów apostoelskich, tym niemniej w przepowiadaniu apostoelskim trzeba uwzględnić także odrębność tej drugiej formy (por. s. 311). Kościół pierwotny przekazywał nauczanie Jezusa w kontekście zmieniających się uwarunkowań społecznych i kulturowych. Ten fakt wyznacza dobór treści, a wśród nich: wady i cnoty moralne określające dyscyplinę moralną pośród zmiennych uwarunkowań społecznych, zasady dotyczące życia społecznego i rodzinnego oraz relacje między wiarą a prawem wyznaczające etyczną i teologiczną strukturę życia chrześcijańskiego (por. s. 311-333).

Druga część dzieła autorstwa Maurizio Chiodi poświęcona jest omówieniu zagadnień szczegółowych dotyczących tematyki sumienia. Znajdujemy w niej analizę procesu funkcjonowania sumienia w zależności od uwarunkowań związanych ze społecznością kościelną, ze środowiskiem przynależności społecznej i kulturowej, w zestawieniu z normami moralnymi, a także wobec doświadczenia grzechu i przebaczenia, oraz praktyki życia kształtowanego przez cnoty moralne.

Na uwagę zasługuje panorama dyskusji na temat miejsca, jakie w osądzie sumienia zajmuje nauczanie moralne Kościoła (por. s. 354-375). Na przykładzie encyklik *Humanae vitae* oraz *Veritatis splendor* czytelnik zostaje wprowadzony w sam środek dyskusji na temat powiązań zachodzących pomiędzy Magisterium Kościoła, misją

nauczania pasterskiego biskupów, refleksją teologiczną oraz indywidualnym osądem i decyzją sumienia. Możemy zapoznać się z rozległością debaty na ten temat, w którą włączyli się tacy teologowie, jak J.C. Ford, J. David, K. Rahner czy K. Demmer.

Godna uwagi jest też analiza zależności sumienia od normy moralnej. Autor postawił sobie zadanie przezwyciężenia pojawiających się we współczesnej debacie skrajności w postaci radykalnego przeciwstawienia tych dwóch kategorii: normy jako obiektywnego wymiaru prawdy oraz sumienia jako subiektywnego wymogu wolności. Możemy zatem zapoznać się z rozwiązaniem zaproponowanym przez K. Demmera, i jego rozróżnieniem na sumienie fundamentalne i aktualne, dzięki któremu unikniemy ryzyka sprowadzenia sumienia do abstrakcyjnego rozumowania, dalekiego od praktycznego zastosowania (por. s. 401-408). Z kolei A. Molinaro dąży do przezwyciężenia napięcia między sumieniem a normą, wolnością i ciężeniem ku wartościom, swobodą a arbitralnością decyzji sumienia (por. s. 408-410).

Pozytywny wynik realizacji powyższego zadania nie jest możliwy bez wprowadzenia tematu prawa naturalnego. Zetkniemy się w omawianym studium z ciekawym zestawieniem prawa naturalnego i uprawnienia naturalnego (por. s. 410-417), z kwestią zależności prawa naturalnego i natury (por. s. 418-422), jak również z omówieniem stanu debaty na temat miejsca wartości moralnych w obszarze prawa moralnego (por. s. 423-429).

W kolejnej sekcji tematycznej Chiodi podejmuje zagadnienie sumienia wobec doświadczenia grzechu i nawrócenia. Podążając za wizją autora, możemy spojrzeć na grzech z perspektywy psychologicznej, religijnej, socjologicznej i kulturowej (por. s. 467-472). Warto wyakcentować w tej części opracowania konsekwentne ukazywanie religijnej perspektywy grzechu jako aktu przeciwnego wierze, a nie tylko moralności. „Grzech w swoich źródłach jest zawsze brakiem wiary, aktem idolatrii i w tym sensie jest zawsze kłamstwem” (s. 475-476).

Remedium na skłonności do grzechu jest kształtowanie cnót moralnych. Przy czym autor przestrzega przed redukowaniem ich do pelagiańskiego naturalizmu, bez uwzględnienia roli łaski. Tradycyjny podział cnót na kardynalne (poziom naturalny) i teologalne (poziom nadprzyrodzony) może prowadzić do ich nieuprawnionej separacji (por. s. 488). Autor podejmuje udaną próbę przezwyciężenia tej dychotomii. Kluczem jest rozpatrywanie tych kategorii w perspektywie wiary, która łączy wymiar naturalny i nadprzyrodzony w jedności natury ludzkiej. Sumienie jest bowiem miejscem, w którym dwie perspektywy spojrzenia właściwe wierze i moralności w zgodny sposób spotykają się ze sobą. W sumieniu prawo Boga staje się jednocześnie rozumnym spojrzeniem człowieka.

Całość rozważań zamyka wprowadzenie czytelnika do aktualnego stanu debaty na temat specyfiki moralności chrześcijańskiej, która rozgorzała w teologii zwłaszcza po Soborze Watykańskim II. Wyróżnione zostały trzy kierunki dyskusji, dla których reprezentatywne są następujące nazwiska: model transcendentny (Fuchs, por. s. 525-526), model autonomiczny (Auer, por. s. 526-527), model poznawczy (Schüller, por. s. 527-528).

Prezentowana pozycja stanowi kompetentne opracowanie materiału zweryfikowane długoletnią praktyką naukową i dydaktyczną autora. Chiodi prezentuje swój materiał z metodologicznym znanstwem zagadnień, uwzględniając szeroką panoramę współ-

czesnej debaty teologicznej. Autor nie tylko zebrał materiał z wykładów, ale poszerzył go o fragmenty prezentujące poglądy innych teologów (Fuchs, Demmer, Molinaro, i wielu innych), do których potrafi odnieść się także polemicznie. Ilość miejsca, dedykowanego z hojnością źródłom historycznym i biblijnym teologii moralnej oraz zagadnieniu sumienia spotyka się jednak z pewnym niedosytem związanym z małą uwagą poświęconą analizie czynu ludzkiego. Trudno dopatrzeć się systematycznego wykładu na temat wolności, rozumności działania, a one stanowią o niepowtarzalności odpowiedzi wiary na zbawczą inicjatywę Boga.

Dużym atutem pracy jest szeroko rozbudowany (czasem sięgający kilku stron) aparat bibliograficzny prezentowanych zagadnień, pogrupowany według wspólnych łączących je elementów.

Akcent położony na perspektywę wiary przy prezentowaniu materiału wpisuje pozycję Maurizio Chiodi w realizację pragnienia wyrażonego jeszcze przez Benedykta XVI na rozpoczęcie Roku Wiary. Papież mówił wówczas o konieczności zintensyfikowania refleksji na temat wiary, aby pomóc człowiekowi w ożywianiu jego życiowego, świadomego przywiązania do Ewangelii, zwłaszcza w epoce współczesnych przemian kulturowych. Lektura nowej pozycji Maurizio Chiodi, prezentującej poszczególne zagadnienia teologii moralnej fundamentalnej, stanowi cenną pomoc w pogłębieniu wiary i życiowym przywiązaniu do Ewangelii.

Ks. Jarosław Wojtkun

Katedra Teologii Moralnej Fundamentalnej KUL

KRZYSZTOF NIEWIADOMSKI OFMCap. *Rola komunikacji niewerbalnej w budowaniu relacji międzyosobowych. Aspekt teologicznomoralny*. Kraków: Serafin 2013 ss. 342.

Problematyka komunikacji niewerbalnej stanowi od pewnego czasu teren zainteresowania coraz liczniejszych dziedzin nauki, które zajmują się fenomenem człowieka komunikującego siebie całym sobą. Rozwój psychologii i teorii komunikacji sprawił, że coraz bardziej rozumiemy mowę ciała, która pozwala na wyrażenie swoich przeżyć przez osobę, która oddziałuje na swego rozmówcę całym swym jestestwem. Zjawisko to jednak trudno ująć od strony moralnej, gdyż wymyka się ono prostym kategoriom wskazującym na zakres odpowiedzialności człowieka za wysyłane komunikaty. Wiele bowiem z zachowań niewerbalnych rodzi się nieświadomie i jest wyrażanych spontanicznie. Nie jest łatwo określić, kiedy w ten sposób wysyłane komunikaty podlegają ocenie moralnej. Powstaje pytanie, czy są one czynem ludzkim czy tylko czynem człowieka.